

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

HUKURI 2019

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 70

Xiletelo xa makoreketelo lexi xi na tipheji ta 7.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1****Makoreketelo ya Xikambelantwisiso**

- Tanihleswi ntshikelelo wu nga eka matwisiselo, swihoxo swa mapeletelo na ririmi a swi fanelangi swi xupuriwa, handle ka loko swihoxo swa kona swi cinca nhlamuselo/matwisiselo. (Hambiswiritano, swihoxo swa ha fanele swi kombisiwa.)
- Loko mukamberiwa a tirhisa marito mambe eka ririmi leri a kamberiwaka hi rona, u nga ma tekeli enhlokweni marito wolawo, naswona loko nhlamulo yi twala, u nga xupuli mukamberiwa. Loko ku tirhisiwile rito rimbe eka xitshuriwa kutani ri laveka eka nhlamulo, ri amukele.
- Ku hava maraka leyi nga ta nyikiwa eka swivutiso swa mavonelo eka nhlamulo ya INA/E-E kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa maraka.
- A ku na timaraka leti nga ta nyikiwa eka nhlamulo ya HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA/VONELO. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- Laha ku lavekaka tinhlamulo ta rito rin'we kutani mukamberiwa a nyika xivulwa hinkwaxo, koreketa hi mfanelo loko rito leri lavekaka ri khwatihatiwile/tikisiwile.
- Loko ku laveka timhaka/minkutlunya yimbirhi/yinharhu kutani mukamberiwa a nyika yo tala, koreketa yo sungula yimbirhi/yinharhu ntsena.
- Amukela marin'wana yo hambanahambana.
- Eka swivutiso swa nhlawulonyingi, amukela HISWIMBIRHI, letere leri xaxameleke na nhlamulo leyi nga yona NA/KUMBE nhlamulo leyi tsariweke hi ku hetiseka.

TINHLAMULO: XITSHURIWA XA A

- 1.1 U va tsundzuxa leswaku va fanele va tshika ku tirhisa tiselulafoni kwalomu ka awara va nga si etlela.√ (1)
- 1.2 tolovelekile./A.√ (1)
- 1.3 I nkucetelo wa vutihlanganisi bya xithekinoloji lowu humelerisaka swifaniso swa vanhu vo saseka no yimeka kutani va navela ku tikuma va fana na vona.√√ (2)
- 1.4 Nhlokomhaka yi ri: 'Xana matirhiselo ya selulafoni ya nga va na switandzhaku swo biha evuton'wini bya munhu?' leswi yelanaka na hungu ra xitshuriwa leri vulavulaka hi switandzhaku leswi nga vangiwaka hi matirhiselo yo biha ya selulafoni.√√ (2)
- 1.5 Ku rhumela mahungu hi xihatla./Ku kota ku tihlanganisa na maxaka na vanghana./Ku kuma ku pfuneka eka timhaka ta dyondzo./Ku kuma mahungu.√ (Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (1)
- 1.6 I ku koka rinoko ra vahlayi./I ku endlela leswaku vahlayi va va na ku navela ku hlaya xitshuriwa lexi va ta twa leswi xi vulavulaka hi swona.√ (1)
- 1.7 1.7.1 Loyi a nga tshinyaka/lemukisaka/tsundzuxaka vantshwa eka matirhiselo yo biha ya tiselulafoni.√√ (2)
- 1.7.2 Ku va vanhu va tilulamiserile ku yingisela/twa mhaka yo karhi.√√ (2)

- 1.8 Swi na nkucetelo wa leswaku vahlayi va teka timhaka leti ku vulavuriwaka hi tona eka xitshuriwa lexi ku ri ntiyiso.√√ (2)
- 1.9 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Xi ndzi dyondzisa leswaku loko tiselulafoni ti nga tirhisiwi hi mfanelo swi nga va na khombo ro kavanyeteka ka maetlelelo, ku pfumaleka ka vutitshembi na ku xaniseka hikokwalaho ka tona.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 1.10 Hileswi eka vutihlanganisi bya mani na mani ku kumekaka vuxokoxoko na mahungu yo hambanahambana.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 1.11 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ndzi vona yi nga ri mhaka ya kahle hikuva swi nga endla leswaku munhu a tsema vuxaka lebyi a nga na byona na maxaka na vanghana va yena hikokwalaho ka ku pfumala nkarhi wo tshama na vona va bula.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

TINHLAMULO: XITSHURIWA XA B

- 1.12 Hungunkulu ra xitshuriwa lexi i ku va ku humelerisiwile switirhisiwa swo hambanahambana swa vutihlanganisi bya xithekinoloji leswi tsakisaka vini va swona./Hungunkulu ra xitshuriwa lexi i ku va ku humelerisiwile tiselulafoni, thebulete na leputhopo leswi tsakisaka vini va swona.√√ (2)
- 1.13 Swi tsakile hikuva swi le ku n'wayiteleni/hlekeleleni, leswi kombisaka ku va swi tiphina hi leswi swi nga eku swi endleni./Swi tsakile hikuva swi le ku n'wayiteleni/hlekeleleni.√√
(Timaraka i to seketela ntsena.) (2)
- 1.14 Hiswinharhu swi ambarile swiambalo swo vevuka/koma./Hi swinharhu swi na swigqhoko.√ I maambalelo ya nguva ya ximumu.√ (2)

TINHLAMULO: XITSHURIWA XA A NA XA B

- 1.15 Eka xitshuriwa xa A ku vulavuriwa hi ku tirhisiwa ka tiselulafoni, leswi yelanaka na leswi humelerisiweke hi xitshuriwa xa B laha na kona ku kombisiweke tona.√√ (2)
- 1.16 Eka xitshuriwa xa A ku vulavuriwa hi switandzhaku leswi nga vangiwaka hi ku tirhisiwa ka selulafoni hi ndlela yo hoxeka kasi eka xitshuriwa xa B a ku humelerisiwangi switandzhaku leswi nga vaka kona hi switirhisiwa leswi khomiweke hi swimunhuhatwa./Eka xitshuriwa xa A ku vulavuriwa hi tiselulafoni ntsena kasi eka xitshuriwa xa B ku na switirhisiwa swo hambanahambana swa xithekinoloji.√√ (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2****XITSHURIWA XA C****MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XA NDZIMANA**

NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:

Switepisi na switirhisiwa swa le xirhapeni swi fanele ku vekiwa laha ku nga hlayiseka.√
 Nhundzu ya nkoka na swingwavila swi fanele ku hlayisiwa eswisefeni.√ Makhiya ma fanele ku vekiwa laha swi nga ta ka swi nga olovi leswaku munhu un'wana a ma kuma.√
 Hi nga vekela mfungho wa mbyana egedeni hambiloko hi nga ri na yona.√ Ku vona leswaku majarata na tindlu ta hina ta voningela.√
 Hi nga vekela timboni leti kotaka ku titima hi toxo loko ri xa.√ Hi fanele ku vekela tikhamera na laha ti nga ta kota ku voniwa hi vanhu hinkwavo.√

[Ntsengo wa marito = 89]

- Nkoka wa mahungu (N) = √√√√√√√√ (07)
- Matirhiselo ya ririmi (R) = √√√ (03)

[Avela timaraka eka timhakankulu ta nkombo ntsena.]

MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XO XAXAMETA TIMHAKANKULU

NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA

	MINTSHAHO		MINKUTLUNYA
1.	'Hi nga si teka rendzo hi fanele ku tiyisisa leswaku hi nga siyi switepisi na switirhisiwa swa le xirhapeni swi hangalakile na jarata.'	1.	Switepisi na switirhisiwa swa le xirhapeni swi fanele ku vekiwa laha ku nga hlayiseka.√
2.	'A hi hlayiseni nhundzu ya hina ya nkoka kun'we na swingwavila eswisefeni.'	2.	Nhundzu ya nkoka na swingwavila swi fanele ku hlayisiwa eswisefeni.√
3.	'Hi fanele ku ma veka endhawini leyi swi nga ta ka swi nga olovi leswaku ya ma kuma kumbe hi ma siya na munghana kumbe muakelani wa hina loyi hi nga n'wi tshemba.'	3.	Makhiya ma fanele ku vekiwa laha swi nga ta ka swi nga olovi leswaku munhu un'wana a ma kuma.√
4.	'A hi vekeleni mfungho wa ku kombisa leswaku ku na mbyana egedeni hambiloko yi nga ri kona ejarateni.'	4.	Hi nga vekela mfungho wa mbyana egedeni hambiloko hi nga ri na yona.√
5.	'A hi nghaniseni timboni leswaku majarata na tindlu ta hina ti vonikela.'	5.	Ku vona leswaku majarata na tindlu ta hina ta vonikela.√

6.	'Hi nga ha engetela hi ku vekela timboni leti kotaka ku lumeka hi toxo loko ku ri na nchumu lowu fambafambaka.'	6.	Ku va hi vekela timboni leti lumekaka loko ku fambafamba xo karhi.
7.	'Swi antswa ngopfu ku ngenisa timboni leti kotaka ku titima hi toxo loko ri xa.'	7.	Hi nga vekela timboni leti kotaka ku titima hi toxo loko ri xa.√
8.	'Loko hi vekela tikhamera etindlwini ta hina a hi tiyiseni leswaku hi vekela na laha ti nga ta kota ku voniwa hi mani na mani.'	8.	Hi fanele ku vekela tikhamera na laha ti nga ta kota ku voniwa hi vanhu hinkwavo.√

[Ntsengo wa marito = 89]

Makoreketelo ya nkomiso:

Makoreketelo ma fanele ma kongomisiwa eka timhakankulu na ku papalatiwa ka timhaka leti nga pfuniki nchumu.

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hi ndlela leyi landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka:**

- Timaraka ta 7 i ta minkutlunya ya 7 **N = (07)** (Maraka yin'we hi nkutlunya.)
- Timaraka ti3 i ta ririmi: **R = (03)**
- Ntsengo wa timaraka: **10**

- **Maavelo ya timaraka eka ririmi loko mukamberiwa a nga tshahangi:**

- Minkutlunya ya 1-3 leyi nga yona: Nyika maraka yin'we ya ririmi.
- Minkutlunya ya 4-5 leyi nga yona: Nyika timaraka timbirhi ta ririmi.
- Minkutlunya ya 6-7 leyi nga yona: Nyika timaraka tinharhu ta ririmi.

- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a tshahile kunene:**

- Mintshaho ya 6-7: U nga nyiki maraka ya ririmi.
- Mintshaho ya 1-5: Nyika maraka yin'we ya ririmi.

LEMUKA:

- **Ntsengo wa marito:**

- Vakoreketi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
- Ku nga susiwi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke, kumbe ya kombisiwile hi ndlela yo hoxeka. Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya ku fika emakumu ka xivulwa lexi hetisaka ntsengo lowu vekiweke wa marito kutani u tshika lama nga ta landzela eka nkomiso.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3: XINAVETISO****XITSHURIWA XA D**

- 3.1 'Kaya ra vutiphini.'√ (1)
- 3.2 I ntsengo wa le hansi swinene./D.√ (1)
- 3.3 Eka xifaniso lexi nga eka xinavetiso ku vonaka tinyeleti kasi na vito ra ndhawu leyi navetisiwaka i Tinyeleti./Vito ra ndhawu leyi i Tinyeleti kaya ra vutiphini, leri yelanaka na xifaniso lexi kombisaka vanhu lava tikombaka va ri eku tiphineni.√√ (2)
- 3.4 Swivandzana a swi talangi.√√ (2)
- 3.5 Xivulwa lexi xi humelerisa mhaka ya leswaku i ntiyiso leswaku loko u humesa vandyangu wa wena mi ta tiphina hi ku hlalela ntumbuluko kambe a hi ntiyiso leswaku mi ta hlaleriwa hi ntumbuluko tanihileswi munavetisi a tirhiseke vumunhuhati.√√ (2)
- 3.6 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: I ku endlela leswaku vaendzi va loloha ku hlalala leswi tsariweke, leswi nga ta endla leswaku loko vo tshuka va humeleriwele hi khombo eka ndhawu leyi vini va yona va nga rhwexiwi vutihlamuleri.√√ (2)
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) [10]

XIVUTISO XA 4: KHATHUNI**XITSHURIWA XA E**

- 4.1 Swi le hofisini/ntirhweni.√ Matshamelo ya swilo ya kombisa leswaku swi le ku tirheni./Ku vonaka matafula lama nga na maphepha na xichelathyaka ku kombisa leswaku swi le ku tirheni.√ (2)
- 4.2 Swi nga va swi kombisa leswaku ximunhuhatwa lexi xi tsalatsarile ko tala papila xi ri karhi xi cinca miehleketo se xi hoxa maphepha eka xichelathyaka xi kala xi tala.√ (1)
- 4.3 sindzisa./D.√ (1)
- 4.4 Hileswi ri humelerisaka swiendlo swo kombisa ku hlundzuka ka ximunhuhatwa lexi nga eka furemu ya 3 lexi hambileswi xi nga eku ehleketeri, mpfumawulo lowu wona wu humeleke ehandle.√√ (2)
- 4.5 Ndzi nga vula leswaku a hi rinene hikuva xi tekile xiboho xo engetelela Sasi muholo kasi loyi a nga na xiphiso mayelana na muholo i Jonas./Ndzi nga vula leswaku a ku ri ndlela yo khanya/khawurisa Jonas leswaku a nga ha tirhisi vukarhi loko a lava ku engeteleriwa muholo; kutani xi vona yi ri dyondzo eka yena ku va xi engetela muholo eka loyi a nga wu koxangiki.√√ (2)
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.)

- 4.6 Ndzi nga xi tsundzuxa leswaku xi tirha hi matimba xi tsakisa boso ya xona loko xi lava ku engeteleriwa muholo, ku nga ri ku tsala papila xi wu koxa kunene.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
[10]

XIVUTISO XA 5: PROSI

XITSHURIWA XA F

- 5.1 Ndhawu hinkwayo ku ku **huu**,√ ku pfa ku baleka onge i ndlati kasi i huwa ya magandlati. (1)
- 5.2 I ku yisa nsinya wa riendli 'fethela' eka rhavi ra xitwisiwo./I ku vumba rhavi ra xitwisiwo.√ (1)
- 5.3 **Yona**√ ya munakan'we yi jamile ku chuluka **kona**.√ (2)
- 5.4 Xikhwixi u vurile hi rito ro tlatlarhuka ro komba ku lerisa leswaku va pfuka hinkwavo va tamerile mimpfumelelo na mapasi ya vona hi swandla.√√ (2)
- 5.5 Mukamberiwa u ta vumba xivulwa xa yena a tirhisa riviti 'mpama' leri vulaka nhwana wo saseka. Xikombiso:

Khensani i **mpama**, hi swona leswi nga endla leswaka a hlula eka mphikizano wa van'wambhuri.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 5.6 Xi nga tirhisiwa loko ku fanele ku humelela swo karhi hi xihatla.√√ (2)
[10]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30
NTSENGO WA TIMARAKA: 70